

Râfî' doğumu Hz. Peygamber'e müjdeledi. Bu habere çok sevinen Resûlullah ona bir köle hediye etti, İbrâhim'in annesini hürriyetine kavuşturduğunu söyledi ve yanındakilere, "Bu gece bir oğlum oldu, ona atam İbrâhim'in adını verdim" dedi (Müslim, "Fezâ'il", 62). Bu ismin, Cembrâ'il'in Hz. Peygamber'i "İbrâhim'in babası" diye selâmlamasından dolayı (İbn Sa'd, I, 135) doğumun yedinci gününde verildiği, aynı gün İbrâhim için akika kurbanı kesildiği, bebeğin saçları Ebû Hind tarafından kesildikten sonra tartılarak ağırlığı kadar gümüşün sadaka olarak dağıtıldığı rivayet edilmiştir. Geleneğe uyularak İbrâhim, çok sayıdaki isteklinin arasından tercih edilen sütanne Ümmü Bürde Havle bint Münzir'e verildi ve kendisine bir hurmalıkla Resûl-i Ekrem'e ait bir miktar koyun ve devenin sütleri tahsis edildi. Hz. Peygamber'in bir câriyeden çocuğu olmasının ve bebeğe gösterdiği büyük ilginin diğer hanımları arasında kıskançlığa yol açtığı belirtilmiştir (Belâzûrî, II, 87). On yedi veya on sekiz aylıkken İbrâhim'in hastalanması üzerine Resûlullah, Abdurrahman b. Avf ile birlikte Ümmü Bürde'nin evine gitti ve çocuğu kucağına aldı, bir müddet sonra da İbrâhim öldü. Aynı gün güneş tutulmuş, bu olayla oğlunun ölümü arasında irtibat kuranlar olduğunu gören Resûl-i Ekrem güneşle ayın bir kişinin ölümü için tutulmayacağını belirtmiştir (Buhârî, "Küsûf", I, 15, 17; Müslim, "Küsûf", 10, 23, 29). Kaynaklarda, İbrâhim'in 10. yılın Rebîülevvelinde (Haziran 631) veya Ramazan ayında (Aralık 631) vefat ettiği kaydedilmekle birlikte, Hz. Peygamber hayatta iken meydana gelen ve Medine'den gözlenebilen iki güneş tutulmasından bu yıl içinde gerçekleşenin tarihi 29 Şevval 10 (28 Ocak 632) olarak hesaplandığına göre (Apaydın, s. 96) İbrâhim bu tarihte ölmüş olmalıdır. Caetani ise o tarihte Medine'den gözlenebilecek bir güneş tutulması olmadığını, yedi ay sonra meydana gelen tutulma ile İbrâhim'in ölümü arasında sonraları ilişki kurulduğunu ileri sürmüştür (İslâm Tarihi, VII, 10). Bu husustaki görüşleri değerlendiren Babanzâde Ahmed Naim de İbrâhim'in doğumu, ölümü ve ne kadar yaşadığı konusundaki rivayetlerin ihtilâflı olduğunu söylemektedir (Tecrid Tercemesi, III, 328).

İbrâhim'in ölümü vesilesiyle Resûlullah üzüntülerini belirten bir konuşma yaptı (Buhârî, "Cenâ'iz", 44; Müslim, "Fezâ'il", 62); ardından Fazl b. Abbas b. Abdülmutilib cenazeyi yıkadı ve Üsâme b. Zeyd

ile birlikte kabre indirdi. Cenazeyi Ümmü Bürde'nin yıkadığı da rivayet edilmiştir (Belâzûrî, II, 88; İbn Abdülber, I, 46). Cenaze namazı kılınp kılınmadığı hususunda ihtilâf bulunmakla beraber İbn Abdülber kılınmadığı yönündeki rivayetin sahih olmadığını belirtmiş (a.g.e., I, 45), Nevevî de ulemânın çoğunluğunun cenaze namazını Hz. Peygamber'in kıldırıldığı görüşünde olduğunu kaydetmiştir (Tehzîb, I, 103). Cennetü'l-baki'a defnedilen İbrâhim kabre konulurken mezarın kenarına oturan Resûl-i Ekrem su isteyerek kabrin üzerine serpmiş ve yakınında duran bir taşı da baş ucuna dikmiştir (Belâzûrî, II, 88). İbrâhim'in küçüken vefat etmesini Resûlullah'ın son peygamber olduğuna işaret sayanlar ve eğer yaşasaydı onun da risâletle görevlendirilmesi gerekeceğini ileri sürenler olmuşsa da İbn Hacer, bu var sayımları Câhiliye dönemi inançlarını yansıtan değerlendirmeler olarak nitelendirmiştir (el-İşâbe, I, 94).

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 8, "Küsûf", 1, 15, 17, "Cenâ'iz", 44, 92; Müslim, "Küsûf", 10, 23, 29, "Fezâ'il", 62, 63; İbn İshak, es-Sîre, s. 251-252; İbn Hişâm, es-Sîre, I, 191, 192; İbn Sa'd, et-Tabakât, I, 135-144; VIII, 212, 214-215; İbn Habiş, el-Muhabber, s. 53, 76, 98, 429; Belâzûrî, Ensâb (Zekkâr), II, 85-90; Ya'kûbî, Târîh, II, 87; İbn Abdülber, el-İst'âb, I, 38, 41-46; İbnü'l-Esir, Üsdü'l-gâbe, I, 38-40; Nevevî, Tehzîb, I, 102-103; Nüveyrî, Nihâyetü'l-ereb, XVIII, 208-211; İbn Seyyidünnâs, 'Uyûnû'l-eşer (nşr. Muhammed el-İdûlî-Hatrâvî -Muhyiddin Müstû), Medine 1413/1992, II, 291; Safedî, el-Vâfi, I, 81; İbn Kesir, el-Bidâye, IV, 374-375; V, 303-305; İbn Hacer, el-İşâbe, I, 93-95; Tecrid Tercemesi, III, 328-329; IV, 430-433; Diyarbekrî, Târîhu'l-hamîs, Kahire 1283, I, 271-272; II, 3; Nüreddin el-Halebî, İnsânü'l-uyûn, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), III, 393-399; Zürkânî, Şerhu'l-Mevâhib, Beyrut 1393/1973, III, 210-216; Şiblî Nu'mânî, İslâm Tarihi: Asr-ı Saâdet (trc. Ömer Rıza [Doğrul]), İstanbul 1928, II, 1052-1053; L. Caetani, İslâm Tarihi (trc. Hüseyin Cahid), İstanbul 1925, VI, 136-137; VII, 7-10; Köksal, İslâm Tarihi (Medine), VIII, 565-568; X, 16-19; Wensinck, el-Mu'cem, VIII, 2-3; Mehmet Apaydın, Resûlullah'ın Günlüğü, İstanbul 1995, s. 96.

ASRİ ÇUBUKÇU

İBRÂHİM

(إبراهيم)

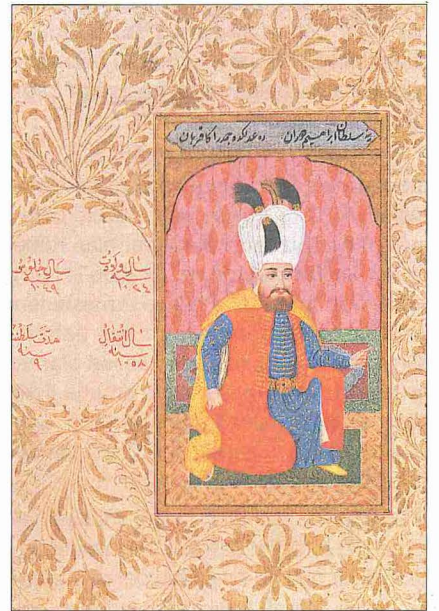
(ö. 1058/1648)

Osmanlı padişahı
(1640-1648).

I. Ahmed'in saltanat makamına çıkmış üç oğlunun sonuncusu olup 12 Şevval 1024'te (4 Kasım 1615) doğdu. Annesi Kösem Mahpeyker Sultan'dır. Tahta geçti-

ğinde yirmi beş yaşında olan İbrâhim'in şehzadelik yılları Osmanlı sarayının en karışık dönemine rastlar. Babasının genç yaşta vefatından sonra padişah olan amcası Mustafa'nın (I.) aklî dengesizliğinin beraberinde getirdiği bunalım yılları, ağabeyi II. Osman'ın tahttan indirilip feci şekilde katli, diğer ağabeyi IV. Murad'ın saltanatının ilk on yılında karşı karşıya kaldığı sıkıntılar ve idareyi tam anlamıyla ele aldıktan sonra da başvurduğu son derece sert ve kanlı tedbirler, daha çocukluk ve gençlik döneminde iç dünyasını derinden etkiledi. Bu zor yıllarda şahit olduğu hadiseler, karşı karşıya kaldığı ölüm tehlikesi, oldukça hassas bir yapıya sahip bulunduğu anlaşılan İbrâhim'in ruhi dengesini sarstı. Özellikle IV. Murad'ın saltanatı sırasında kardeşleri Bayezid ve Süleyman'ı boğdurması (Ağustos 1632), ardından Bağdat Seferi'ne çıkarken hayatta kalan ana-baba bir iki kardeşinden Kasım'ı bir dedikodu sonucu idam ettirmesiyle (1637) sıranın kendisine geleceği endişesi sinirlerinin daha da bozulmasına yol açtı. Ancak IV. Murad'ın oğullarının çok küçük yaşta ölmüş olmaları sebebiyle hânedanın yegâne vârisi haline gelmesi, padişahın hastalığının da tedavi edilemez bir durumda bulunup hayatından ümit kesilmesi, ona muhtemelen aklından bile geçirmediği saltanatın yolunu açmakta

Sultan İbrâhim (Silsilenâme-i Osmâniyye, IÜ Ktp., nr. 9366, vr. 24*)

gecikmedi. Kesin olarak doğrulanamayan bir rivayete göre, IV. Murad ölüm döşeğinde iken hânedanın hayatta kalan tek erkek üyesi olan İbrâhim'i öldürtmek için Şeyhülislâm Zekeriyâyâde Yahyâ Efendi'den fetva almış, ancak Kösem Sultan bunu önlemiştir. Bu rivayeti aktaran Du Loir, onun yakın nedimlerinden Mustafa Paşa'yı kendi yerine getirmek tahayyülünde olduğunu dahi yazar (*Voyages*, s. 110; ondan naklen Zinkeisen, IV, 526). Yine IV. Murad'ın son anlarında İbrâhim'in öldürülüp Kırım hanının tahta çıkarılması yolundaki vasiyetinin de Kösem Sultan tarafından önlendiği rivayet edilir (Vanel, III, 545). Bu rivayetler şüpheli görünmekle birlikte, bunun IV. Murad'ın ölüm döşeğinde hastalığının tesiriyle gördüğü halisünasyonların yansıması olarak doğru olma ihtimali, İbrâhim'in tahta cülûsundan hemen sonra Rodos'ta sürgünde bulunan eski Kırım hanı Şahin Giray'ın hânedanın "kuş" adını taşıyan biri tarafından çok zor durumda bırakılacağı kehaneti öne sürülerek idam edilmesi (Vecîhî, s. 46), ardından da Silâhdar Mustafa Paşa'nın ortadan kaldırılması dolayısıyla kuvvetlenmek ve sarayda bu konunun dedikodusunun yapıldığını göstermektedir. Halbuki Solakzâde, IV. Murad'ın ölüm döşeğinde iken Sultan İbrâhim'i çağırıp tahtın kendisinden sonra ona nasip olacağını söylediğini, halkı koruyup gözetmesi vasiyetinde bulunarak helâlleştiğini belirtir (*Târih*, s. 766). IV. Murad'ın ölümü ve İbrâhim'in tahta cülûs olayını ayrıntılı olarak veren diğer Osmanlı kroniklerine göre vefat haberini Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın gönderdiği kapı ağasından alan İbrâhim, bunun kendisini öldürmek için bir tertip olduğu zannıyla odasından çıkmak istemeyince annesi tarafından ikna edilmiş, ağabeyisinin cesedini gördükten sonra tahta cülûs etmiş, resmî biat töreni ise 16 Şevval 1049 (9 Şubat 1640) Perşembe sabahı yapılmıştır.

Batılı
bir sanatçının
çizimiyle
Sultan
İbrâhim
(Vanel, III, 544)

Sultan İbrâhim'in sekiz yıl süren saltanatı sırasında gerek dış gerekse iç olaylar bakımından bir öncesine göre nisbeten daha sakin bir dönem yaşanmıştır. Özellikle saltanatının ilk dört yılı kaynaklarda dirayetli, iyi bir idareci olarak takdim edilen Vezirîâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa sayesinde oldukça istikrarlı ve huzurlu geçti. IV. Murad'ın sert, sıkı rejimi yerini daha serbest bir idareye bıraktı; sadrazamın almış olduğu malî tedbirlerin sonucu olarak İstanbul ve taşrada rahatlatma görüldü. Bunda, ruhî bunalımlar içerisindeki padişahın sadrazama olan güveninin de rolü olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim sadrazama gönderdiği hatlarında yer alan tâlimatları, onun devlet ve halkın işleriyle olan yakın ilgisini ortaya koyduğu gibi ikisi arasındaki resmî münasebetin mahiyetini de açıklığa kavuşturur. Tahta çıkar çıkmaz aralarında Koçi Bey'in de bulunduğu tahmin edilen muahipleri vasıtasıyla devlet işleri hakkında bilgi edinmeye çalışan ve bu bilgisini devletin türlü işleriyle ilgili bizzat kendi kaleminden çıkmış emirlerle gösteren Sultan İbrâhim'in başlangıçta, klasik Osmanlı padişah tipinin son örneklerinden biri olan ağabeyi IV. Murad gibi doğrudan doğruya idareyi kendi tasarrufuna alma meyli içinde bulunduğu, fakat artan ruhî sıkıntıları, iç dünyasındaki çalkantıların dışa vurması sebebiyle bunu gerçekleştiremediği gibi saltanatının gücüyle birleştiremediği şahsî ağırlığını da çok defa hissettiremediği söylenebilir.

Saltanatının Girit seferinin açıldığı 1645 yılına kadar geçen döneminde önemli bir dış gelişme meydana gelmedi. 1641'de İran elçisi gelecek cülûs tebrikinde bulundu ve önceki anlaşmalar yenilendi. Bu sırada bazı kaynaklara göre elçi İbrâhim Han'ın da teşvikiyle iki devlet arasındaki dostluk tezahürü için, bazılarına göre ise elçiyle birlikte İran'a dönmeye karar vermesi ve bunun da padişahı kızdırmaya yüzünden vaktiyle Revan kuşatması sırasında kaleyi Osmanlılar'a teslim eden ve daha sonra IV. Murad'ın yakın adamları arasına girip kubbe vezirliğine kadar yükselen eski Revan hâkimi Emîrgüne oğlu idam edildi (5 Rebûlâhîr 1051 / 14 Temmuz 1641). Sadrazamın padişaha gönderdiği bir telhisten onun bazı uygunsuz hareketleri sebebiyle padişahın dikkatini çektiği ve ikaz edildiği, ancak bu uyarılara kulak asmadığı, İran elçisinin gelişinden dolayı hakkında verilen kararın geciktirildiği, Sultan İbrâhim'in de bu telhisin üzerine yazdığı hattında onu gözden çıkardığı

anlaşılmaktadır (TSMA, nr. E 7022/11-12). Ayrıca İran'dan gelen elçiyle yapılan görüşmeler vesilesiyle padişahın sadrazama gönderdiği bir hattında Safevîler'e pek güvenmediği, barışı arzu etmekle beraber onların buna uyacaklarından emin olmayıp verdikleri söze inanmadığı, dolayısıyla doğudaki sınırlara daima göz kulak olunasını istediği dikkati çekmektedir (Ulucay, *Tarih Dünyası*, II/11 [1950], s. 480). Bundan hemen sonra da Habsburglar'la 1606'da yapılan Zitvatoruk Antlaşması'nın yenilenmesi yolundaki teşebbüsler, Szöny'de sonuçlandırıldı (19 Mart 1642). Bu yenileme sırasında Osmanlılar, anlaşmanın Türkçe metninde "bir defaya mahsus olmak üzere" kaydı yer almadığı için daha sonra da sürekli olarak talep ettikleri 200.000 filoriyi istemişler, bu problem çeşitli hediyeler vermek suretiyle halledilmişti (Köhbach, IV [1984], s. 239). Ayrıca sınır boylarında statüleri tartışmalı bazı köyler için de mutabakat sağlanmıştı. Buna rağmen sınır boylarında küçük çaplı çarpışmalar genel bir savaş ilânına sebep teşkil etmeksizin sürdü. Aynı yıl Don Kazakları'nın eline geçmiş olan Azak'ın kurtarılması için ikinci bir sefer daha yapılmış, Sultanzâde Mehmed Paşa idaresindeki kuvvetler Kırım Hanı Mehmed Giray'ın da yardımıyla kale üzerine hareket etmiş, bu harekâtı haber alan Kazaklar Osmanlı kuvvetlerinin gelmesinden önce burayı terkederek geri çekilmiş, Azak'a giren Mehmed Paşa imar hareketine girişerek burayı âdeta yeniden inşa ettirmiş ve daha sonra Özi'ye gitmişti (3 Zilkade 1051 / 3 Şubat 1642).

Bu dönemdeki dış gelişmeler arasında, Otuz yıl Savaşları'yla (1618-1648) sarsılmış olan Avusturyalılar'ın 1644-1645'te Fransızlar tarafından sıkıştırıldıkları çok zor bir devrede gönderdikleri elçilik heyetinin Osmanlılar'ın yeni bir Avrupa seferine çıkmaması için giriştiği diplomatik faaliyet önemli bir yer tutar. 29 Haziran 1644'te 136 kişiyle Viyana'dan yola çıkan Czernin başkanlığındaki elçilik heyeti (TSMA, nr. E 7022/29, 30) 16 Kasım'da sadrazamın huzuruna çıktığında kendilerinden 400.000 filori istendi. Bunun sebebi IV. Murad'ın daha önce bu konuyla ilgilenmemiş olmasına bağlanmıştı. Elçinin raporlarından anlaşıldığına göre Sultan İbrâhim ve sadrazam önceleri Avusturya üzerine bir sefer yapmayı düşünüyorlardı. Nitekim bazı birlikler Belgrad ve Budin'e kaydırılmış ve bu hazırlıklar Avusturyalılar'ı telâşa düşürmüştü. Fakat 1641 Temmuzunda mâzul Kızlarağası Sümbül

Ağa'nın kalabalık maiyeti ve kıymetli eşyalarıyla Mısır'a giderken Girit yakınlarında Kerpe adası önünde Malta korsanlarının baskınına uğraması, gemilerdeki malların yağmalanması, kendisi de dahil mürettebat ve yolculardan bazılarının öldürülüp bazılarının esir alınması padişahı çok öfkelenдіrmіş, bunu kimin yaptığını İstanbul'daki elçilerden sordurmuş (TSMA, nr. E 8211), ardından sefer için donanmanın hazırlanmasını emretmiş ve böylece birden bire Malta ve onun koruyucusu sıfatıyla Venedik ön plana çıkmıştı. Czernin'in 19 Kasım tarihli notunda, Osmanlı diplomatik çevrelerinde padişahın Malta'ya karşı bir deniz seferi hazırlanması emrini verdiğinden başka bir konunun konuşulmadığını belirtir (Wagner, II [1981], s. 153). Yine onun raporlarından anlaşıldığına göre aslında Girit'in hedeflendiği sefer İstanbul'daki yabancı misyondan ustalıkla saklanmış, bunlar seferin Malta'ya yönelik olacağına inandırılmıştı. Bu gelişmeler olurken İsveç'in başarı kazanıp Bohemya'ya yönelmesi ve Fransa'nın büyük baskısı üzerine çok zor durumda kalan Avusturya imparatoru, aradaki barışın hangi maddi karşılık pahasına olursa olsun temini için İstanbul'daki elçisine sürekli haber yollamaktaydı. Osmanlılar'ın devreye girip girmemesi Avusturya için hayatî bir önem taşıyordu. Bu sırada büyük endişe içerisindeki Venedik diplomasisi de boş durmuyor, Osmanlılar'ı Kazaklar veya Lehler'e karşı bir sefer düzenlemeye teşvik ediyordu. Ancak bundan bir netice çıkmamış ve kısa süreli bir barıştan sonra serdar Yûsuf Paşa'nın kumandasında 4 Rebîülevvel 1055'te (30 Nisan 1645) Malta seferi olarak duyurulan harekât için Osmanlı donanması İstanbul'dan ayrılmıştı.

Girit, Osmanlılar'ın Akdeniz hâkimiyeti önünde duran en önemli engellerden biriydi ve bu seferde padişahın şahsî hırs ve öfkesinden ziyade stratejik gerekçeler ağır basmaktaydı. Osmanlı sarayının buranın söz konusu önemini ve özelliğini ön plana almış olduğu da söylenebilir. Fakat böylesine bir seferin uzun yıllara, büyük insan gücü ve maddî kayıplara yol açacağı hesaplanamamıştı. Donanma 26 Rebîülâhîr'de (21 Haziran) Navarin'den hareket ederken seferin Girit'e yönelik olduğu açıklandı ve ilk hedef Hanya olarak tesbit edildi. 23 Haziran'da Hanya'nın kuzeybatısındaki Aya Todorî adasına varılıp karaya asker çıkarıldı ve hemen sonra 27 Haziran'da Hanya muhasarasına başlandı. Çok yoğun çarpışmalar sonunda 26

Cemâziyelâhîr'de (19 Ağustos) Hanya teslim oldu. Bu başarı üzerine Sultan İbrâhim İstanbul'da üç gün üç gece süren şenlikler yaptırdı. Hanya'yı alan Yûsuf Paşa İstanbul'a döndü. Onun bu muzafferiyeti, makamından endişe duyan Sadrazam Sultanzâde Mehmed Paşa'nın hoşuna gitmedi ve aleyhine birtakım tertiplere girişti. Önce padişaha tesir ederek onu Mısır valiliğiyle uzaklaştırmak istediye de bunda başarılı olamadı. Zira Yûsuf Paşa, padişahın hocası Cinci Hüseyin Efendi ve annesi Kösem Sultan tarafından desteklenmekteydi. Bir zamanlar padişahın yakın adamları arasında yer alan Yûsuf Paşa da sadrazam aleyhine ithamlarda bulunarak onun, Girit seferine çıkılmaması için Venedik elçisinden aldığı 60.000 filori ödeme vaadi karşılığı muhalefette bulunduğunu söyledi. Bunun üzerine padişah bu ikisini huzurunda yüzleştirerek her ikisinin birbiri aleyhindeki ithamlarını dinledi ve önce sadrazamı görevden aldı (28 Şevval 1055 / 17 Aralık 1645). Bir süre sonra da henüz dört yaşındaki kızıyla evlendirmiş olduğu Silâhdar Yûsuf Paşa'yı idam ettirdi (5 Zilhicce 1055 / 22 Ocak 1646). Aslen Dalmaçyalı bir Hırvat olan ve padişahın yakın nedimleri arasında yer alan Yûsuf Paşa, vaktiyle Cinci Hüseyin Efendi ile birlikte hareket ederek önceki sadrazam Kemankuş Kara Mustafa Paşa'nın azil ve idamında etkili rol oynamıştı. Onun Venedik'e karşı düşmanlığı sebebiyle Girit seferini kuvvetle desteklediği belirtilmekle birlikte elçi Czernin, Girit serdarlığı ile görevlendirildiğinde Venedikliler'den aldığı yüksek meblağlardan ötürü onlardan yana çıktığını, hatta bu sebeple neredeyse idam edileceğini, fakat padişahın hanımı tarafından bağışlatıldığını ve yeniden padişahın gözünü girdiğini yazar (Wagner, II [1981], s. 158). Dolayısıyla Girit üzerinde ısrarlı olanın bizzat padişah olduğu, bu- rayı almakla ataları gibi Osmanlı fetih gücünü yeniden canlandırma fikrinde bulunduğu söylenebilir. Bunda şüphesiz, kendisine sürekli devlet işleri konusunda lâyhalar sunan ve tarih okumasını öğütleyen musahiplerinin önemli rolü olmuştu. Yûsuf Paşa'nın idamı ise kaynaklarda, Hanya'nın fethinden sonra sarayın beklediği nisbette ganîmet malı getirmemesi üzerine hakkında çıkan dedikodulara ve buna içerleyen Sultan İbrâhim'in sadrazamı görevden aldıktan sonra Yûsuf Paşa'yı huzuruna çağırıp derhal Girit'i tamamiyle alması için emir vermesine, ancak onun mevsimin kış olması sebebiyle buna karşı çıkmasına ve bu konuda padişahla tartışmasına bağlanır.

Yûsuf Paşa'nın idamından sonra ikinci vezir pâyesiyile Girit muhafızlığına tayin edilen eski Budin beylerbeyi Deli Hüseyin Paşa adaya gönderildi. Hüseyin Paşa, Hanya civarından Venedikliler'i uzaklaştırdığı gibi Kisamo Kalesi'ni de aldı. Bu sırada Venedikliler'in Çanakkale Boğazı'na donanma gönderip Bozcaada'ya asker çıkarma teşebbüsleri önleni ve Girit serdarlığına getirilen eski vezîriâzam Sultanzâde Mehmed Paşa Hanya'ya geldi. Yeni serdarın emriyle Suda Kalesi kuşatıldı. Hanya muhafızı Deli Hüseyin Paşa da Aprikorno (Apokorano) Kalesi'ni alıp asker yerleştirmiş, bu arada serdarın ansızın vefatı üzerine onun yerine getirilmişti (29 Cemâziyelâhîr 1056 / 12 Ağustos 1646). Suda kuşatmasından vazgeçen Hüseyin Paşa, Girit'in önemli kalelerinden müstahkem Resmo (Rethymnon) Kalesi'ni muhasara altına alarak 6 Şevval'de (15 Kasım) ele geçirdi. 1647 senesi Temmuz-Eylül aylarında ise asıl merkez olan Kandiye abluka altına alınmış, bu muazzam ve son derece müstahkem kalenin kuşatılmasına çalışılmış, ancak Venedikliler'in karşı harekâtı, Çanakkale Boğazı'nı ablukaya alıp gerekli mühimmatın ulaşmasını engellemeleri sebebiyle bu iş giderek uzamaya başlamıştı. Öte yandan Venedikliler'le Dalmaçya sahillerinde de mücadele sürdü-rülü-yordu. Başlangıçta bazı başarılar kazanılmasına rağmen giderek bu kesimde Venedikliler üstünlük göstermişler, Zadar ve Şebenik Bosna beylerbeyi tarafından alınamamıştı. Özellikle Kırka sancağında birçok kale elden çıktığı gibi Klis de kaybedildi (Kâtib Çelebi, II, 307-398). Bütün bu kayıplar Vezîriâzam Ahmed Paşa (Hezarpare) tarafından basit, önemsiz imiş gibi padişaha bildirilmiş ve padişah birkaç palanka ile bir kilisenin işgal edildiğine inandırılmıştı. Öte yandan 1 Rebîülâhîr 1058'de (25 Nisan 1648) İstanbul'a gelen Kırım Hanı İslâm Giray'ın kapıcıbaşı, Özi (Ukrayna) Kazakları'nın Leh kralından yüz çevirip kendilerine tâbi olduğunu ve hatta anlaştıklarını, hep birlikte Leh üzerine sefere çıkacaklarını bildirmişti (a.g.e., II, 324-325). Naîmâ bu münasebetle biraz da ayrıntılı bilgi vererek Kırım hanının kapı kethüdâsı Cemşîd Çavuş'tan, Leh üzerine yapılacak sefer için iki tarafın anlaşmalarına rağmen Kırım kuvvetlerinin müttefikleri olan Ukrayna Kazakları'nın topraklarına akın yapıp birçok kaleyi tahrip ettikleri haberini alan Ahmed Paşa'nın aradaki barışı ileri sürerek bundan pek hoşnut kalmadığını, hatta hana bir adam gönderip konuyu araştırdığını, bu ada-

mın cahilâne sözlerinin hanı kızdırdığını belirtir (*Târih*, IV, 285-287). Bu hadise, Ukrayna bölgesinde Osmanlılar'ın desteğinde teşekkül eden Kazak Devleti için ilk önemli adımdır. Ahmed Paşa muhtemelen Karadeniz ticaretine darbe vuran Kazak baskınlarını önlemek, Kuzeybatı Karadeniz kıyılarını emniyet altına almak düşüncesiyle, İstanbul'a gelen Kazak elçilik heyetiyle Haziran 1648'de yapılan ahdi bozmak istemiyordu (Pritsak, VI/2 [1953], s. 266-298). Öte yandan 1643 yılında Leh elçilerine de bir ahidnâme verilmiş ve Bucak Tatarları'nın akınlarının önlenmesi kararlaştırılmıştı (TSMA, nr. E 7022/598; BA, MD, nr. 89, s. 101/253, 255, 256). Girit'te ise Kandiye kuşatmasının en hareketli döneminde ve İstanbul'un Venedik ablukası sebebiyle giderek büyük sıkıntılara düştüğü, merkezde ve taşrada yeni karışıklıklar meydana gelmeye başladığı bir sırada Sultan İbrâhim tertipli bir harekât sonrası tahttan indirildi (18 Receb 1058 / 8 Ağustos 1648). Bu hal' hadisesi özellikle 1645'ten sonra Kemankuş Kara Mustafa Paşa'nın idamıyla başlayan saray içi çekişmelerle yakından ilgilidir.

Mustafa Paşa'nın dikkatli ve mütedil idaresinde padişahın da etkisi olduğu açıktır. Sultan İbrâhim, daha iş başına gelir gelmez kendisine sunulan lâyihalarda tavsiye edildiği üzere hareket etmeye itina göstermiş, sadrazamı ile olan irtibatını buradaki tavsiyelere göre ayarlamıştı. Mustafa Paşa sık sık padişahın çeşitli konularda sorularına ve tâlimatına mâruz kalıyor, yaptığı işlerde bu direktifleri göz önüne alıyordu. Nitekim Koçi Bey'e atfedilen bu lâyihalarda önerilen işler arasında öncelikle padişahlığının meşruiyeti için gerekli olan hutbe ve sikke meselesi ele alınarak sahil ayarlı yeni sikke basılması gerektiğinden bahsedilmiş, bunun üzerine padişah Mustafa Paşa'ya gönderdiği hattında kendi adına yeni sikke bastırılmasını istemişti (TSMA, nr. E 7022/556). Mustafa Paşa sikke tashihine girişerek yeni para bastırmış ve bu paralar piyasaya sürülmüştür. Topçular Kâtibi bunun Ramazan 1050 (Ocak 1641) tarihinde piyasada görüldüğünü yazar (*Târih*, s. 893). Yine padişaha yapılan tavsiyeler sonucu Anadolu'da umumi bir tahrir yapılması için sadrazama emir verildiği ve bunun neticesinde avâriz vergilerine esas olacak hâne sayılarının sağlıklı bir şekilde tesbitinin gerçekleştirildiği dikkati çekmektedir (a.e., a.y.). Bizzat padişahın hatlarında gerek sayım işi sırasında gerekse avâriz akçesi talebinde âdil davranılması, avâriz

akçesi miktarının indirilmesi gibi hususlar da yine kendisine yapılan tavsiyelerin bir sonucudur. Burada avâriz akçesinin hâne başına 5 riyal kuruş olarak takdirinin çok fazla olduğu, bunun 300 akçe olması gerektiği belirtilmekteydi (Uluçay, *Tarih Dünyası*, II/11, s. 479; krş. Koçi Bey, s. 104-105).

Sadrazam Mustafa Paşa, padişahla uyum içinde işleri sürdürürken bir taraftan da kendisine rakip olarak gördüğü kimseleri padişahın yanından uzaklaştırmaya çalışıyordu. Önce padişahın silâhdarı ve musahibi olan Mustafa Paşa Tırmışvar beylerbeyiliğine gönderildi; ardından suistimali bahane edilerek öldürüldü. Bu hadise, IV. Murad'ın kızı Kaya Sultan'ı Silâhdar Mustafa Paşa ile evlendirmek isteyen Kösem Sultan'ın sadrazamla aralarının açılmasına yol açtı. Bu arada Topçular Kâtibi'nin ifadesine göre çarşı ve pazarlarda her şey bol miktarda bulunuyordu, fiyatlar da mâkul düzeyde idi (*Târih*, s. 893-894). Bu gibi işler için padişahın birbiri ardınca vermiş olduğu tâlimatın rolü belirtilmelidir. Nitekim piyasaların kontrolü hususunda padişahın sadrazamı sürekli takip ettiği, kendisinin de sık sık tebdili kıyafetle dolaştığı, gördüğü uygunsuzlukları sadrazama bildirdiği ve bunların önlenmesi için teftişe çıkması gerektiği yolunda ikazlarda bulunduğu hatlarından tesbit edilmektedir (Uluçay, *Tarih Dünyası*, II/15 [1951], s. 658). Bu konunun yine padişaha sunulan lâyihalarda yer alması dikkat çekicidir.

Kısa süre sonra Kemankuş Mustafa Paşa'nın durumu sarsılmaya başladı. Aydın ve Teke-ili taraflarında kıyam eden Kınalıoğlu Mahmud'u yakalatıp Ayasofya çarşısında idam ettiren (TSMA, nr. E 7022/8, 18), Bursa'da hristiyanların yaptırdığı "muhdes" kiliseyi yıktıran Kadı Hocaazâde Mesud Efendi'yi görevden aldırmasıyla galeyana gelen Bursa halkının diğer üç kiliseyi tahrip etmeleri üzerine bunlardan suçları görülenleri Vezir Eyüb Paşa ve müfettiş Şâban Efendi vasıtasıyla divana getirtip hapsedtiren ve kiliselerin yeniden tamiri için ferman çıkarttıran, hemen sonra da serhad valilerine tanınan tuğra çekme yetkilerine yeni düzenleme getirmek istemesi üzerine bu emri tanımayıp hakkında ileri geri konuşan, başına topladığı sarıca ve sebkânlarla İstanbul'a doğru yürüyüp sadrazamlık hayali içinde bulunan, ancak Üsküdar'da padişahın teslim olması yolundaki fermanını alırmaz Rumeli yakasına kaçan Halep Valisi Nasuhpaşazâde Hüseyin Paşa'yı (TSMA, nr.

E 7022/14, 20-21; BA, MD, nr. 89, s. 73/186) Rusçuk civarında yakalatıp İstanbul'a getirterek öldürten (1643) Sadrazam Kemankuş Mustafa Paşa bu defa merkezde daha ciddi rakiplerle karşı karşıya kaldı. Bunlar, padişahın ruhi sıkıntılarını dua gücüyle hafiflettiği gerekçesiyle sarayda çok itibar kazanmış olan Cinci Hüseyin Efendi ile Silâhdar Yûsuf Paşa ve Sultanzâde Mehmed Paşa idi. Bunlara padişahın musahibesi Şekerpare Hatun da katıldı. Hepsinin arkasında ise muhtemelen Kösem Sultan bulunuyordu. Nitekim Venedik elçisinin raporuna göre, Kösem Sultan ile sadrazam arasındaki münasebetler görünüşte uyum içerisindedeydi, fakat her ikisi de gizliden gizliye birbirinin kuyusunu kazıyorlardı (Pierce, s. 333). Sadrazam, Sultanzâde Mehmed Paşa'yı Şam valiliğiyle uzaklaştırırsa da Yûsuf Paşa ve Cinci Hüseyin Efendi ikilisi karşısında âciz kaldı. Padişah bu kıyasıya rekabeti uzaktan takip etmekteydi. Sadrazam, bu iki güçlü rakibini bertaraf etmek için Yeniçeri Ocağı'nı devreye sokmak istedi. Ancak yeniçeri ileri gelenleri onun aleyhine döndüler ve durumu padişaha anlattılar. Bunu haber alan sadrazam huzura çıkıp padişahla görüştüyse de bu görüşme tartışmaya dönüştü, önce azil, ardından da idam edildi (21 Zilkade 1053 / 31 Ocak 1644). Ölümünden sonra malları ve zimmetinde olan paraların teftişi yapıldı (BA, MD, nr. 89, s. 110/282-283; Zilhicce 1053 / Şubat 1644). Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi onu Silâhdar Mustafa, Nasuhpaşazâde Hüseyin ve Zülfikar paşalar gibi idarecileri ortadan kaldırdığı için suçlayarak aleyhinde söz ederken Kâtib Çelebi, "Kemâl-i istiklâl üzere mülk-i Osmaniyye'de hükmü câri iken" Silâhdar Mustafa Paşa ve Cinci Hüseyin Efendi vasıtasıyla durumunun sarsıldığını yazar (*Fezleke*, II, 229-230).

Mustafa Paşa'nın ortadan kaldırılmasından sonra yerine geçen Sultanzâde Mehmed Paşa, Sâlih Paşa ve bilhassa Hezarpare Ahmed Paşa dönemlerinde asayiş iyice sarsıldı, iktidar rekabeti had safhaya ulaştı. Bu ortamda padişah da giderrek devlet işlerinden uzaklaşmış, kendisini eğlenceye vermiş, dengesiz davranışları artmaya başlamıştı. Bir rivayete göre, sıkıntıları arttığı bir sırada nefesinin kuvvetli geldiğini işittiği bir hocaya giderken yolda bir arabaya rastlaması üzerine daha önce vermiş olduğu araba yasağına uymadığı, daha kuvvetli olduğu tahmin edilen bir diğer rivayete göre ise kendisini tahttan indirmek ve şehzadelerden biri-

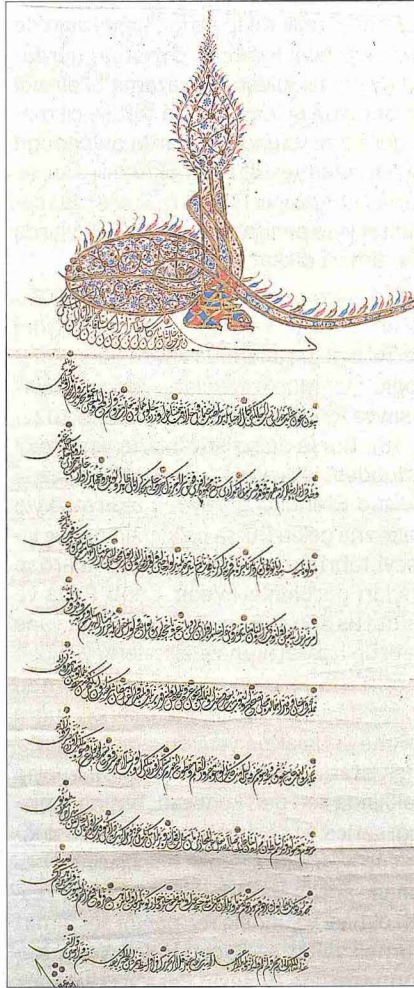
İBRÂHİM

ni tahta oturtmak için Şeyhülislâm Hoca Abdürrahim Efendi ve Kösem Sultan ile gizlice görüşmeler yaptığı (Vecîhî, s. 73-74) gerekçesiyle Sâlih Paşa'yı idam ettirmiş, sadâret mührünü musahibesi Şekerpâre Hatun'un kocası olan Köse Mûsâ Paşa'ya vermişti. Ancak onun bulunduğu Anabolü'dan İstanbul'a gelişine kadar sadâret kaymakamlığına getirilen Başdefterdar Ahmed Paşa yine rivayete göre vermiş olduğu 300.000 kuruş rüşvet karşılığı kendisini sadâret makamına tayin ettirmiştir (21 Şâban 1057 / 21 Eylül 1647). Özellikle Ahmed Paşa'nın sadâreti sırasında padişahın dengesiz hareketleri giderek artmaya başlamış, sadrazam kürk iptilâsını körükleyerek samur vergisi ihdas edip padişahı oyalamaya ve mevkiini muhafazaya çalışmıştır.

Vecîhî özellikle samur ve amber meranın çok yaygınlaştığını, çıkarılan bir فرمانla bütün taşra vüzerâ ve sair idarecilerle, kasırlar ve köşkların samur kürkleriyle döşenmesi emrinin verildiğini, bunu temin etmeyenlerin görevlerinden alındığını; ayrıca içi ve dışı sadece samurdan oluşan süslü düğmeli bir nevi elbise yaptırılarak bütün vüzerâ ve ulemânın her birinden birer adet hediye etmelerinin istendiğini belirtir. Ayrıca Safevî şahına iki fil, 500 "zerbaft" ve "seraser" göndermesi için mektup yazıldığı da rivayet edilir (Târih, s. 79-80). Vecîhî yine padişahın kadınlara karşı zaafını da anlatmaktan çekinmez. Onun günlerini eğlence, yeme içmeyle geçirdiğini, sekiz gözde câriyesini haseki yaptığını ve bunlara yüklü miktarda haslar tayin ettiğini, güzide eyalet ve sancakların bunlara paşmaklık olarak dağıtıldığını yazar. Daha önce İbrâhim kız kardeşleri Âişe, Fatma, Hanzâde Sultan'ı muhtemelen Harem'deki geçimsizliklerin de tesiriyle Edirne'ye sürmüştü; hatta bir rivayete göre onları hasekilerinin hizmetine vermişti. Kaynaklarda bir başka garip karşılanan âdeti de çocuk yaştaki kızlarını vezirlere nikâhlamasıdır. Hatta Sadrazam Ahmed Paşa'yı damat edinmek için onu hanımından ayırmış ve Beyhan Sultan ile evlendirmişti (Şubat 1648; TSMA, nr. E 7112). Öte yandan teâmüle aykırı olarak câriyelerden birini, sekizinci hasekisini (Telli Haseki, Hümâşah Sultan) nikâhına almış, onun için sarayda muhteşem bir düğün düzenlemişti (a.g.e., s. 77). Ayrıca Sultanahmet Meydanı'ndaki İbrâhim Paşa Sarayı'nı döşettirip burayı onun ikametine tahsis etmiş; hatta buranın tefrişi için gece yarısı hanlar, bedestenler açılarak içlerindeki kıymetli kumaş,

samur, vaşak kürkleri, mücevherler paraları sonradan ödenmek üzere zorla alınmıştı. Saraydaki bütün bu hadiselerin Kösem Sultan'ın kontrolü dışında geliştiği tahmin edilmektedir. Zira Kösem Sultan, padişahın musahibesi Şekerpâre Hatun'u uzaklaştırmak için büyük gayret sarfederek sürgün ettirmeyi zorlukla başarmıştı. Ayrıca onun oğlu ile münasebetlerinin zaman zaman çok gerginleştiği kaynaklara akseden kayıtlardan çıkarılabilmektedir. Nitekim Vecîhî büyük Vâlide Sultan'ın sözünün padişah tarafından dinlenmediğini, bu kötü gidişe karşı onu sık sık uyardığını, fakat oğlunun bunlara hiç kulak asmadığını, bu yüzden bir ara Harem'den çıkarılıp Topkapı Sarayı'nda bir bahçede ikamet ettirildiğini, sonra da Bakırköy'de İskender Çelebi bahçesin-

Sultan İbrâhim'in tuğralı bir fermanı (Aziz Mahmud Hüdâî Türesî)

de oturmaya mecbur edildiğini belirtir (a.g.e., s. 80). Hatta bir rivayete göre sadrazam Sâlih Paşa'nın katline sebep olan hadiseye karıştığı, yani oğlunu tahttan indirmek için bir komplo kurduğu gerekçesiyle bir ara Rodos'a sürülmesinin bile düşünüldüğü ileri sürülür.

Özellikle 1647'den itibaren sarayda meydana gelen bu hadiseler merkezde ve taşrada giderek huzursuzluğu arttırdı. Bir taraftan eyalet ve sancak beylerine yönelik yeni kararlar bu kesim üzerinde menfi tesirlere yol açarken diğer taraftan pâyitahtta Venedik ablukası yüzünden büyük bir sıkıntı yaşıyor; Sadrazam Ahmed Paşa'nın makamını korumaktan başka bir endişe taşımaması birçok uygunsuz olaya, çeşitli yıpratıcı dedikodulara sebep oluyordu. Ahmed Paşa, eski sadrazam Sâlih Paşa'nın yakınlarını ortadan kaldırmaya teşebbüs ettiği gibi padişahın sakladığı Klis'in Venedikliler'in eline geçtiği haberini bildiren Rumeli Beylerbeyi Fazlı Paşa'yı da merkezden uzaklaştırmıştı (Naîmâ, IV, 271-281). Taşrada ise Varvar Ali Paşa isyanıyla başlayan bir dizi olay cerayan etti. Bir taraftan da Hamîd-ili yani Isparta havalisinde Deli Haydar adlı şakinin isyanı sürüyordu. Kaynaklara göre, Sivas Beylerbeyi Varvar Ali Paşa kendisinden 30.000 kuruş bayram harçlığı istenmesine, bunun yanı sıra Anadolu Beylerbeyi İpsir Mustafa Paşa'nın Sivas'ta bulunan güzelliğiyle meşhur hanımının İstanbul'a yollanması emrine karşı çıkmış, hemen ardından da bu kötü gidişten padişahın mesul olduğunu, devlet işlerinin kadınların elinde kaldığını, padişahın bu konularla ilgilenmediğini ileri sürerek ümerâ ve beylerbeyilerin üç senelik görev süreleri tamamlanmadan azledilmelerinin yanlış olduğunu söyleyip bu vaziyeti düzeltmek için İstanbul'a gideceğini duyurmuştur. Ancak onun bu hareketinin asıl sebebini, Vecîhî'nin de belirttiği üzere iki üç ayda bir beylerbeyilerinin görevden alınmak istenmesi olmalıdır. Azledildikten sonra etrafına topladığı adamlarla harekete geçen Varvar Ali Paşa, Çerkes'e geldiğinde etrafı hükümet kuvvetlerince çevrilmişse de bunları yenerek dağıtmış, ancak Sivas beylerbeyi olup Deli Haydar'ı (Kara Haydaroğlu Mehmed) dağlara çekilmeye zorlayan İpsir Mustafa Paşa yetişerek Ali Paşa'yı mağlûp edip yakalamış ve idam ettirmiştir (26 Rebûlâhîr 1058 / 20 Mayıs 1648). Salтанат makamını tehdit eden bu tehlikenin bertaraf edilmesinden birkaç ay sonra Çanakkale Boğazı'nın abluka altında

bulunmasından dolayı Akdeniz'e açılama-
yan, Girit'teki kuvvetlere yardım malze-
melerini götüremeyen Kaptanıderya Am-
mârzâde Mehmed Paşa da katledildi (26
Cemâziyelevvel 1058 / 18 Haziran 1648).
Bunun ardından vuku bulan büyük zelze-
le (30 Cemâziyelevvel / 22 Haziran) İstan-
bul'da kısmen tahribata yol açmış ve bu
felâket bütün olanlara karşı ilâhî bir ce-
zanın işareti olarak görülmüş ve türlü de-
dikodular yapılmıştır (Kâtib Çelebi, II, 326).

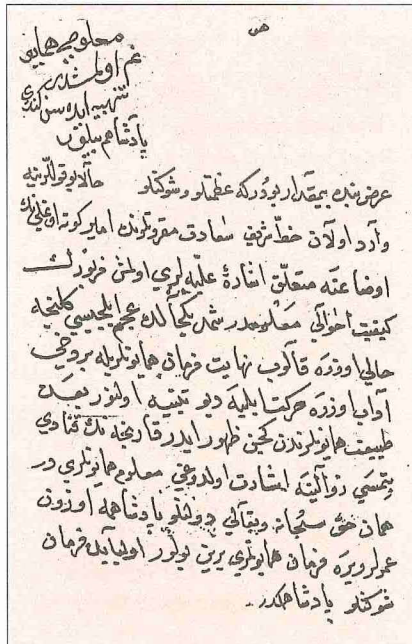
Sultan İbrâhîm'in tahttan indirilmesi
devrin kaynaklarında oldukça ayrıntılı ola-
rak anlatılır. Olaylara şahit olmamakla
birlikte Naîmâ kullandığı kaynakların işi-
ğinde teferruata girer ve canlı bir üslûp-
la hadiseleri nakleder. Onun verdiği bilgi-
ler ise hiçbir kritiğe tâbi tutulmaksızın
tekrarlanır. Döneme şahit olan Kâtib Çe-
lebi, Vecîhî, Mehmed Halîfe ve bizzat olay-
ların içinde bulunan Karaçelebizâde Ab-
dülâziz Efendi, Naîmâ kadar ayrıntıya in-
meksizin daha ihtiyatlı ve sade bir üslûp-
la konuyu anlatırlar. Bunlara göre Sadra-
zam Ahmed Paşa, devlet erkânından tah-
sil ettiği samur ve amber bedelini Yeni-
çeri Ocağı'nın önde gelen ağalarından da
almak istemiş, ancak Bektaş, Muslihud-
din, Kara Murad, Kara Çavuş ve Musta-
fa ağalar ise vermemek için aralarında
anlaşmışlar, bunu haber alan Ahmed Pa-
şa, oğlu Bâkî Bey'in nikâhına davet etti-
ği ağaları bir tertiple ortadan kaldırma-
yı düşünmüş, fakat durumdan şüphelenen
ağalar derhal burayı terketmişler
(Naîmâ, IV, 298) ve Ahmed Paşa'ya karşı
harekete geçmek üzere hemen o gece bir
toplantı yapmışlardı (16 Receb 1058 / 6
Ağustos 1648). Naîmâ'nın kaynağına da-
yanarak zikrettiği bu komplo dönemin
kaynaklarında yer almaz. Kâtib Çelebi sa-
dece, kendilerinden samur kürk istenen
ağaların bunun sadrazamın başının altın-
dan çıktığı kanaatinde olduklarını ve ona
karşı bir harekete geçme kararı aldıkları-
nı yazarken (Fezleke, II, 327) Mehmed Ha-
lîfe, Sadrazam Ahmed Paşa'yı suçlayarak
onun padişahı kadınlara ve güreş eğlen-
celerine meylettirdiğini, rüşvetin yayıldı-
ğını, halkın ve mansıb sahiplerinin peri-
şan olduğunu, samur kürk merakının bü-
yük tepkiye yol açtığını ve dolayısıyla pa-
dişahın hal'i için harekete geçildiğini beli-
rtir. Vecîhî, padişahın garip hareketleri
sebebiyle tahttan uzaklaştırılması yolun-
da müşaverede bulunulduğunu yazmak-
la yetinir (Târih, s. 81). Karaçelebizâde ise
bunun görünüşte sadrazama karşı bir ha-
reket olduğunu, aslında tamamıyla pa-
dişahı tahttan indirmek için hazırlanıldı-

ğını yazar (Rauzatü'l-lebrâr, vr. 256^b). Ye-
niçeri Ocağı ağaları ve ulemânın iş birli-
ğiyle tertipli bir hareket olduğu ve bir sü-
redir planlandığı anlaşılan bu olayın gö-
rünüşteki öncüleri Şeyhülislâm Hoca Ab-
dürrahim Efendi ve Kara Murad Ağa olup
bunların ardında saray mensuplarının bu-
lunup bulunmadığı tam olarak bilinme-
mekle birlikte Karaçelebizâde'nin yazdık-
larından Kösem Sultan'ın perde arkasın-
daki müessir rolü ortaya çıkar. Fakat olay-
lar sırasında Kösem Sultan'ın görünüşte
oğlunu koruduğu ve tahttan indirilmesi-
ne karşı çıktığı dikkati çeker.

17 Receb (7 Ağustos) Cuma günü sabah-
leyin yeniçeri odaları yanındaki orta cami-
de toplanan ağalar, Ahmed Paşa'nın ida-
mı için şeyhülislâmı davet ettiklerinde
ulemânın ileri gelenleri Fâtih Camii'nde
toplantı halinde bulunuyordu. Bu durum
her iki grubun önceden anlaşmış olduk-
larının açık birer delili olmalıdır. Ağaların
ve ulemânın faaliyetini geceleyin haber
alan sadrazam ise kaçıp bir yere saklan-
mıştı. Fâtih Camii'nde toplanan grup orta
camiye giderek burada bazı yeni ka-
rarlar aldı ve dolayısıyla hareketlerini meş-
rû ve alehî bir zemine oturtup ilân etti.
Öncelikle defterdarlıktan mâzul Sofu Meh-
med Paşa sadrazam yapıldı. Bunu haber
alan padişah, bir adamını orta camiye

gönderip yeni sadrazamla şeyhülislâmı
saraya davet etti. Topluluk sadece sadra-
zamin gitmesini uygun buldu ve Mehmed
Paşa huzura çıktı. Sultan İbrâhîm ona sa-
dâret mührünü verip eski sadrazama do-
kunulmamasını istediysse de topluluk bu-
nu kabul etmedi. Bu kararı bildirmek için
ikinci defa huzura çıkan Mehmed Paşa
Sultan İbrâhîm tarafından azarlanmış,
ağır hakaretlere uğramış, hatta yumruk-
lanmıştı (Kâtib Çelebi, II, 327). Olaylar bu
şekilde gelişirken sarayda kuvvetli bir tah-
kimat yapılmış ve silâhlı bostancılar ge-
rekli tertibi almışlardı. Bunu duyan top-
luluk dağılma emareleri gösterirken eski
sadrızamın yakalanıp idam edilmesi (7-
8 Ağustos gecesi) onlara yeniden topar-
lanma fırsatı verdi. Ardından saraya yö-
nelen topluluk padişahı tahttan indirmek
için harekete geçti. Kâtib Çelebi gece ule-
mânın yeniçeri odalarında misafir olduğu-
nu belirtir (a.g.e., II, 328). Dolayısıyla taht-
tan indirme planının fiile geçirilmesinin
bu sırada kararlaştırılmış olduğu düşünö-
lebilir. Nitekim ertesi gün saraya giden
topluluk içinde yer alan şeyhülislâm, ule-
mâ, yeniçeri zâbitleri, silâhlı neferler ve
sipahiler grup grup Atmeydanı'na yönel-
mişler, tam bu sırada karşılarına çıkan
Rumeli Kazaskeri Muslihuddin Efendi'yi
öldürmüşler ve cesedini Ahmed Paşa'nın
yanına atmışlar, fakat oralarda dolaşmak-
ta olan Cinci Hüseyin Efendi'ye dokun-
mamışlardı. Orta camide toplanan grup
Kösem Sultan'a, "Padişahın hal'ine ittifak
olunmuştur, cumhura muhalefet câiz de-
ğildir, büyük şehzade Sultan Mehmed bi-
at için camiye gönderile" diye haber yol-
ladılar (a.g.e., II, 328-329). Kösem Sultan
ise camide cülûs olamayacağını söyleye-
rek bunları saraya davet etti. Fakat bos-
tancıların silâhlı olarak sarayda tertibat
aldığı bilindiğinden biraz tereddüt edil-
diyse de bostancıbaşının verdiği teminat
üzerine saraya gidildi. Kösem Sultan, oğ-
lunu müdafaa ederek küçük yaşta bir
çocuğu tahta çıkarmanın şer'an uygun
olmayacağını söyledi; ancak şeyhülislâm
ve özellikle Karaçelebizâde'nin etkili söz-
leri üzerine Şehzade Mehmed'i ortaya çı-
kardı. Karaçelebizâde bu iş olurken içeri-
den Sultan İbrâhîm'in bağırışlarının du-
yulduğunu, çevredeki bostancıların hare-
ketlendiğini, şehzadenin şaşkın bir halde
dururken birden kendisinin ortaya çıkıp
yeni padişahın koluna girdiğini ve tahta
oturttuğunu belirtir, Sultan İbrâhîm'le
yaptığı görüşmeden bahsetmez (Zeyl-i
Rauzatü'l-lebrâr, s. 5-6). Ancak Naîmâ, IV.
Mehmed'in tahta çıkarıldıktan sonra du-

Sultan İbrâhîm'in Emirîgüneoğlu hakkındaki telhis üzerine
hatt-ı hümâyunu (TSMA, nr. E 7022/18)

rumu Sultan İbrâhim'e bildirmek üzere gönderilen heyet içinde yer alan Karaçelebizâde'nin kendilerine bağırarak padişaha, "Umûr-ı şer'iyye ve dîniyyeye adem-i takayyüde cihani harâba verdiniz ve evkatinizi lehv ü gafletle geçirip rüşveti fâş ve zalemeyi âleme musallat ve beytûlmâli itlâf ve israf ettiniz" dediğini ve daha birçok ağır sözler söylediğini yazar (*Târih*, IV, 326-327). Sultan İbrâhim bunlara beduada bulunmuş ve sonunda kaderine rızâ göstererek kapatılacağı yere götürülmüştür. Karaçelebizâde cülûs işi gerçekleştikten sonra topluluğun dağıldığını, fakat kendisinin bu sırada herhangi bir tehlike olabileceği endişesine kapılıp durumu diğerlerine anlattığını, bunun üzerine topluluğun tekrar saraya gelip türlü zahmet ve sıkıntılardan sonra Sultan İbrâhim'in bir gün önceden hazırlanmış olan iki kubeli bir odaya yanında iki câriyesi olduğu halde kapatıldığını ve kapı kilidine kurşun ağırlığıyla bağlandığını belirtir (*Zeyl-i Ravzatü'l-ibrâr*, s. 7-8). Oylara şahit olan Mehmed Halife, özellikle Kara Mustafa Paşa'dan sonra Şekerpâre Hatun'un ve Cinci Hüseyin Efendi'nin padişahı uygun-suz hareketlere sürükledikleri üzerinde ısrarla durup Sadrazam Ahmed Paşa'nın onu sâzendeler, güreş eğlenceleri ve kadınlarla oyaladığını yazar ve Klis Kalesi'yle otuzdan fazla kalenin Venedikliler eline geçtiğini, bu yetmezmiş gibi İstanbul camilerine ve çeşmelerine giden suların kesilip saraylara aktırılmasının halkı ıstırap içine düşürdüğünü, bunun üzerine topluluğun harekete geçtiğini, hatta bazı yeniçerilerin, "Padişah bize gerekmez, şehzadeyi padişah edelim" diye önceden aralarında anlaştıklarını ifade eder (*Târih-i Gilmânî* [nşr. Buğra Atsız], vr. 14^a - 16^a).

Oğlu IV. Mehmed'in cülûsundan sonra Sultan İbrâhim kapatıldığı odada on gün kadar kalabildi. Kaynaklarda, bir süre gece gündüz "feryâd ü figân"ından bütün saray halkının çok müteessir olduğundan ve bu sebeple âdeta diri diri mezara konmuş olan eski padişahı yeniden tahta çıkarma çareleri aradıklarından bahsedilir. Kâtib Çelebi "iç halkının" mâtem içinde olduğunu ve buna tahammül edemeyip onu buradan çıkarmak mülâhazasında bulunduğunu yazar (*Fezleke*, II, 330). Mehmed Halife, bu konu hakkında diğer hiçbir kaynakta yer almayan farklı bir bilgi aktarır; ona göre yeniçerilerle sipahiler arasında cülûs bahşışı dolayısıyla ihtilâf çıktığı için sipahiler Sultan İbrâhim'i yeniden tahta çıkarmak istemişler ve fitnenin giderek artması üzerine sadrazam,

şeyhülislâm ve nakîbüleşraf eski sultanı boğdurmışlardı (*Târih-i Gilmânî* [nşr. Buğra Atsız], vr. 17^{a-b}). Olayların içerisinde yer alan Karaçelebizâde ise Sultan İbrâhim'in bostancılarından bazıları tarafından mahpus olduğu odadan çıkarılmak istendiğini, bunu haber alan Kösem Sultan'ın ve Harem ağalarının vezirîâzama adam yolladıklarını, Has Oda'da toplanan erkânın içinden vezirîâzam ve şeyhülislâmın içeri davet edildiğini, hatta vezirîâzamanın kazasker sıfatıyla kendisini de beraber götürmek istediğini, fakat kapıya gelindiğinde alınacak karara muhalefet edileceği gerekçesiyle içeri alınmadığını, dolayısıyla "asıl madde", yani Sultan İbrâhim'in idamı konusundan haberdar olmadığını belirtir (*Zeyl-i Ravzatü'l-ibrâr*, s. 13-14). Sadrazam ve şeyhülislâm, IV. Mehmed'in odasında iki saat kadar görüştükten sonra Sultan İbrâhim'in idamıyla ilgili fermanı aldılar. Bu arada Karaçelebizâde, bu karardan kendisinin niçin haberdar edilmediğini sorduğu vezirîâzamanın kendisine sarayda bir fitne çıkacağı haberinin Kösem Sultan vasıtasıyla alındığını, onun için alelacele hareket etmek zorunda kaldığını, alınan kararın kendisiyle istişareye fırsat bulamadığını söylediğini kaydetmesi ilginçtir. Bu karardan Kösem Sultan, şeyhülislâm, vezirîâzam ve kapı ağası Abdurrahman Ağa'nın mesul olduğunu da

yazar (a.g.e., s. 15-17). Karaçelebizâde'nin özellikle Kösem Sultan'ı suçlayıcı ibareleri, aralarındaki geçimsizliğin bir yansıması olarak düşünülebilirse de bu bilgi başka kaynaklarla teyit edilememektedir. Kâtib Çelebi, Sultan İbrâhim için alınan fetvadan bahsederken 8 Şâban Salı günü (Bu tarih 28 Receb / 18 Ağustos olmalıdır) şeyhülislâm, vezirîâzam, yeniçeri ağasının içeri girip cellât Kara Ali'nin "mübâşeret-i" ile onun "âlem-i bekâyâ gönderildiğini" belirtir (*Fezleke*, II, 330). Naîmâ ise Sultan İbrâhim'in idamını, olayın içindeki Bahâî Mehmed Efendi'den duyan kaynağı Şârihülmenârzâde'ye dayanarak ayrıntılı, ancak inandırıcılıktan biraz uzak çok dramatik bir üslûpla anlatır (*Târih*, IV, 330-333). Sultan İbrâhim'in cenaze namazı kılındıktan sonra Ayasofya Camii kapısı yanında bulunan ve sonraları daha çok İbrâhim Türbesi diye anılan I. Mustafa Türbesi'ne defnedildi. Osmanlı hânedanının bir bakıma ikinci müessisi de sayılan Sultan İbrâhim'in adları bilinen zevceleri Hatice Turhan, Sâliha Dilâşub, Hatice Muazzez, Ayşe, Mâhenver, Şivekâr ve Hümâşah olup şehzadeleri Mehmed, Süleyman, Ahmed, Murad, Orhan, Bayezid, Cihangir, Selim ve Murad adlarını taşımaktadır. Bunlar içinde Mehmed (IV), Süleyman (II) ve Ahmed (II) Osmanlı tahtına çıkmış, diğerleri ise küçük yaşlarda vefat etmiştir.

Sultan İbrâhim hakkında özellikle XX. yüzyıl başlarında bazı tarihçilerin ortaya attığı "Deli" lakabı daha sonra yaygınlık kazanmıştır. Halbuki onun, amcası I. Mustafa gibi bir durumda olmayıp zaman zaman psikolojik rahatsızlıklar içinde sarsıldığı kabul edilmektedir. Nitekim sayısı yüzleri bulan ve bizzat kendi kaleminden çıkmış olan hatlarında ruh halini de aktiren samimi ifadeleri bu durumun mahiyetini açık olarak ortaya koyar. Sadrazama yazdığı bazı hatlarında mizacının bozuk olduğu, sancıları yüzünden sıkıntı çektiği, iştahsız olup yemek yiyemediği, dizlerinde mecal kalmadığı, başına du-man gibi bir nesne yerleştiği, ciğerlerinin sıkıştığı, baygınlıklar geçirdiği, içinin daraldığı gibi şikâyetlerde bulunuyor (Ulucay, *Tarih Dünyası*, I/6 [1950], s. 242-243), hekimler ve nefesi kuvvetli hocalar bulunmasını istiyordu. Uygulanan tedaviler arasında muskalar, okumalar gibi mânevî ve ruhi bakımdan telkine yarayacak çareler yanında macunlar, şerbetler, türlü ilâçlar, kan aldirmalara da başvuruluyordu. Bütün bu ruhi sıkıntılara rağmen yine de devlet işleriyle ilgilendiği, divan top-

Sultan İbrâhim'in şaki Kayalıoğlu hakkındaki telhis üzerine hatt-ı hümayunu (TSMa, nr. E 7022/11)

lantılarını dinlemeyi ihmal etmediği, sık sık sadrazamdan devlet ve halkın işlerine dair bilgiler aldığı, hatta kendisini dikkatle izlediği, "Birkaç gün umura müteallik cevap gelmezse eğlenmeziz ... cüz'î ve küllî umuru bildirmeyince olmayasın, sonra sen bilirsin, aklım sendedir ... birkaç gün umura müteallik cevap gelmiyor, ayırık alıştık hizmete, ümmet-i Muhammed'in işini görmeye, bir gün telhis gelmezse ne aceb gelmiyor diye tefekkür ederim ..." gibi bizzat kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır. Yine dış işleri ve Anadolu'nun durumunu sorduğu, "Serhadlerden haber gelmezse heman gönlüm mahzun oluyor ..." şeklinde bu ilgisini gösterdiği de dikkati çekmektedir. Ayrıca dış meselelerle ilgili olarak sadrazamla olan yazışmalarında sık sık sınır boylarındaki gelişmelerden haberdar edilmesini istediği görülmektedir. Hatta Yemen ahvali hakkında istediği bilgi, sadrazam tarafından konuyu bilenlere sorularak güçlükle cevaplandırılmış, yine Azak, Özi yöresiyle ilgili bilgiler kendisine sunulmuştur (TSMA, nr. E 7022/553, 559). Yazdığı hatlarında aksi iddia edilmesine rağmen çok fazla imlâ hatası ve yanlış yazılım yoktur. İfadelelerinde bazan karışık düşüncelerinden dolayı anlaşılabilir gibi görünenler varsa da genel olarak onun şehzadelik yıllarında ve sonrasında iyi sayılabilecek bir eğitim gördüğü söylenebilir. Meselâ 1644'te Âişe Sultan'ın ikinci kocası Vezir Ahmed Paşa'nın vefatı üzerine türbesi olmadığından Şehzade Camii hazîresine gömülmesi izni için kendisine müracaat edildiğinde ilgili telhisin üstüne yazdığı hattındaki, "Başımız sağ olsun. Dünyaya gelen gitmek için gelmiştir; az yaşa, çok yaşa sonu ölümdür; heman tezce borcu var demeye başladılar, emlâkini dağıtmasınlar ..." şeklinde biraz da felsefî ifadeleri bu durumunu ortaya koyar (TSMA, nr. E 2449/9; krş. Uluçay, *Tarih Dünyası*, III/21 [1951], s. 907). Bütün bunlardan hareketle, Sultan İbrâhîm'in saltanatının ilk dönemlerindeki hassasiyetinin meselelerin ağırlaşması ve Harem halkının etkisi sebebiyle giderek kaybolduğu, zamanla bunların yükünü kaldırmakta zorlanıp her şeyi oluruna bıraktığı ve bunalımlarının daha da arttığı, hal'i sırasında ona atfen kroniklerde yer alan ifadelerden ise bu halinin sürekli olamayıp bazan arttığı, bazan da hafiflediği söylenebilir. Naîmâ'nın çeşitli kaynaklara dayanarak aktardığı karşılıklı konuşmalar ve hal'i sırasında en sıkıntılı dönemde bile kendisini suçlayanlara karşı verdiği birçoğu mâkul cevaplar, iç dünyası delilik

raddelerinde bulunan ve kontrolsüz hareketlere açık birinin ifadeleriyle çelişir. Kendisine sunulan ve birçoğuna da uyduğu anlaşılan lâyihalarda tavsiye edilmekle birlikte saraydaki ve civarındaki bazı imar hareketleri dışında herhangi bir büyük çaplı hayır eseri meydana getirmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

TSMA, nr. E 2449/9; nr. E 7022/1-614; nr. E 7112; nr. 2449/1-48; nr. E 8211; BA, MD, nr. 89, tür.yer.; nr. 90 (haz. Nezihi Aykut v.dğr.), İstanbul 1993, tür.yer.; Koçi Bey, *Risâle* (Aksüt), s. 78-130; Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, *Târih* (doktora tezi, 1990, haz. Ziya Yılmaz), İÜ Ed. Fak. Genel Kitaplık, nr. TE 80, s. 882-912; Du Loir, *Voyages*, Paris 1654, s. 110-119; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, 219-398; Solakzâde, *Târih*, s. 766-773; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Rauzatü'l-ebâr*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 485, v. 242-257; a.e., Bulak 1248, s. 610-637; a.mlf., *Zeyl-i Rauzatü'l-ebâr* (doktora tezi, 1990, haz. Nevzat Kaya), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 1-17; Mehmed Halife, *Târih-i Gilmânî* (nşr. Ahmed Refik), İstanbul 1340, s. 18-23; a.e. (faksimile metin, nşr. Buğra Atsız, *Das Osmanische reich um die mitte des 17. jahrhunderts* içinde), München 1977, vr. 9-17; Vecihî, *Târih* (doktora tezi, 1957, haz. Ziya Akkaya), DTCF, s. 42-85; a.e. (faksimile metin, nşr. Buğra Atsız, *Das Osmanische reich um die mitte des 17. jahrhunderts* içinde), München 1977, vr. 19-39; Abdurrahman Hibri, *Defter-i AHBâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 2631, vr. 57-64; Evliya Çelebi, *Seyahâtname*, I, 267-277; a.e. (nşr. Orhan Şaik Gökayay), İstanbul 1996, I, 109-113; II, 443-452; Ricaut, *Histoire des trois derniers empereurs des turcs 1623-1677*, Paris 1682, II, 40 vd.; M. Vanel, *Abrégé nouveau de l'histoire générale des turcs*, Paris 1689, III, 545 vd.; Müneccim-başı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, 679-693; Naîmâ, *Târih*, IV, 4-334; Hammer (Atâ Bey), X, 3-121; a.mlf., *GOR*, III, 312-322; J. W. Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, Gotha 1856, IV, 524-555, 794-802; Ahmed Refik [Altınay], *Samur Devri*, İstanbul 1927; Danışmend, *Kronoloji*, III, 387-413; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 200-237; M. Çağatay Uluçay, "Koçi Bey'in Sultan İbrahim'e Takdim Ettiği Risale ve Arzlar", *Zeki Velidi Togan'a Armağan*, İstanbul 1955, s. 177-199; a.mlf., *Padışahlarn Kadınları*, s. 55-65; a.mlf., "Sultan İbrâhîm Deli mi Hasta mıydı?", *Tarih Dünyası*, I/6-9, İstanbul 1950, tür.yer.; II/10-17, 20 (1950-51), tür.yer.; III/21-24 (1951), tür.yer.; *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1960, IV, 1952-1999; E. Eickhoff, *Venedig, Wien und die Osmanen Umbruch in Südosteuropa 1645-1700*, München 1973, s. 17 vd.; Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğunda Hükûmranlık ve Kadınlar* (trc. Ayşe Berktaş), İstanbul 1996, s. 144-146, 327-328, 332-333, 350-351; Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Adada Osmanlı İdaresinin Tesisi (1645-1670)* (doktora tezi, 1997), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 21-54; F. Reşit Unat, "Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa Lâyihası", *TV*, I/6 (1942), s. 443-480; Reşat Ekrem Koçu, "Sultan İbrahim'in Katli", *Resimli Tarih Mecmuası*, I/5, İstanbul 1950, s. 204-206; Sabahattin Kerimoğlu, "Sultan İbrahim Deli mi idi?", *Tarih Dünyası*, III/25,

İstanbul 1951, s. 1057-1058; O. Pritsak, "Das erste Türkisch-Ukrainische Bündnis (1648)", *Oriens*, VI/2 (1953), s. 266-298; Zarfî Ongun, "Sultan İbrahim Hakkında Vesikalar", *Yeni Tarih Dergisi*, I/5, İstanbul 1957, s. 131-135; R. Murphy, "The Veliyuddin Telhis. Notes on the Sources and Interrelations Between Koci Bey and Contemporary Writers of Advice to Kings", *TTK Belleten*, XLIII/171 (1979), s. 547-571; G. Wagner, "Otuz Yıl Savaşları Döneminde Osmanlı ve Avusturya İmparatorluklarının Politikası", *Osm.Ar.*, II (1981), s. 147-166; M. Köhbach, "Die diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich und dem osmanischen Reich", a.e., IV (1984), s. 237-260; Tayyib Gökbiğün, "İbrâhîm", *İA*, V/2, s. 880-885; M. Cavid Baysun, "Kösem Sultan", a.e., VI, 917-919; M. Münir Aktepe, "Mehmed Paşa", a.e., VII, 605-607; Abdülkadir Özcan, "Hezarpare Ahmed Paşa", *DİA*, XVII, 301-302.

FERİDUN EMECEN

İBRÂHİM İ

(إبراهيم)

İbrâhîm b. el-Ağleb
b. Sâlim et-Temîmî
(ö. 196/812)

Ağlebî hânedanının
kurucusu ve ilk emîri
(800-812).

140'ta (757-58) doğdu. Horasan'da Ab-bâsi davetini destekleyen ve Ebû Müslim-i Horasânî'nin kumandanları arasında yer alan Ağleb b. Sâlim'in oğludur. Ağleb aslen Merverrûzlu olup Muhammed b. Eş'as el-Huzâî'nin İfrîkiye'ye gönderilen ordusunda görev almış (144/761) ve onun tarafından Zap valiliğine getirilmiştir. Huzâî askerlerin isyanı sebebiyle İfrîkiye'den ayrılmak zorunda kalınca Halife Mansûr onu İfrîkiye valiliğine tayin etmiş (Cemâziyelâhîr 148 / Ağustos 765) ve bu görevini sürdürürken Kayrevan'da bir kuşatma sırasında öldürülmüştür (150/767).

İbrâhîm, babasının ölümünden sonra ailesiyle birlikte gittiği Mısır'da Kadî Leys b. Sa'd'ın derslerine devam etti. Ardından Mısır ordusuna katıldı. Bir rivayete göre, arkadaşlarıyla birlikte beytül mâle hücum ederek hissesini bizzat alması sebebiyle takibata mâruz kaldığı için Mısır'dan ayrılarak Zap'a gitmek zorunda kaldı (Belâzûrî, s. 335). Burada babasının nüfuzu sayesinde halk arasında büyük itibar kazandı. Herseme b. A'yen 179'da (795) İfrîkiye valisi olunca onu Zap valiliğine tayin etti.

Herseme b. A'yen'den sonra İfrîkiye valisi olan Muhammed b. Mukâtil el-Akkî isyan eden Temmâm b. Temîm tarafından Kayrevan'dan çıkarıldı (183/799). Bu-